

1 Úvod

Jestliže se česká literární věda od přelomu 20. a 21. století ubírá cestou, na níž se do jejího hlavního proudu vrátilo – spolu se strukturalistickým, ale také poststrukturalistickým diskursem – pojmání literárního díla jako znaku, pak zároveň v související diskusi dochází k akcentování role čtenářského subjektu v rámci uplatňování *estetiky recepce a účinku* (Jauss, in Sedmidubský et al. /ed./, 2001, s. 7 – 9).

Jedná se o součást aktuálního obecnějšího posunu ve filozofickém myšlení, jenž bývá charakterizován jako *obrat k jazyku* (Petříček, 1997, s. 166; Peregrin, 2008, s. 19n). Ten zdůrazňuje autonomní úlohu jednotlivce v poznávání světa, neboť jazyk je tu nahlížen jako nejzřejmější součást i projev předporozumění, s nímž konkrétní jedinec svůj poznávací proces zahajuje a realizuje.

Takový přístup náleží do širšího proudu myšlení, jež můžeme s jistou generalizací označit jako *antipozitivistickou reakci* (Nicola, 2006, s. 426 – 427). Jejím protipólem je scientistické (původně ovšem hlavně pozitivistické) pojetí, založené mj. na preferenci vztahu *příčina – (jednoznačný) důsledek a obsah – forma* a také na dominanci *historicko-společenských příčin* (Wellek – Warren, 1996, s. 18 – 19). V literárněvědné oblasti tomuto pojetí odpovídá *estetika produkce a zobrazování*. Z dnešního hlediska se celý tento náhled zpravidla jeví jako výraz technooptimistické atmosféry převažující části dvacátého století. Ve skutečnosti ovšem oba uvedené směry procházejí celými dějinami evropského myšlení a mají kořeny v dávné dichotomii platónsko-aristotelské, stojící na kontrastu výchozí pozice spekulativního, nebo naopak empirického poznání.

Kostnická škola recepční estetiky, vzniknuvší v 60. letech 20. století, usiluje o produktivní soulad analytického, tedy synchronizujícího, a diachronického, tedy přece jen vývojového přístupu k literární skutečnosti. Obrací pozornost ke čtenáři jako k zásadnímu, dosud však často přehlíženému aktéru při vytváření významu literárního díla. Zároveň se ovšem musela vypořádat s rozporem mezi individuálností konkrétního recipienta a potřebou stanovit estetickou hodnotu díla jako

objektivizovanou kategorií. Proto již zakladatelský text kostnické školy – rozšířená přednáška Hanse Roberta Jausse vydaná pod názvem *Dějiny literatury jako výzva literární vědě* (1967) (Jauss, 2001, s. 7 – 38) – zavádí pojem *horizont očekávání* čtenářské veřejnosti ve vztahu k aktuálně vydávanému dílu (Jauss, 2001, s. 12n): *Způsob, jakým literární dílo v historickém okamžiku vydání splní, překoná, zklame či vyvrátí očekávání svého prvního publika, zřejmě poskytuje kritérium pro určení jeho estetické hodnoty* (Jauss, 2001, s. 15). Dílo vysokých uměleckých kvalit nejenže dosavadní horizont očekávání prolamuje, ale zároveň jej proměňuje, tedy vytváří horizont nový, který aktivizuje čtenáře – rozumí se, že jako jednotlivce i jako čtenářskou obec – jednak k hledání inovativních odpovědí na problémy, které předcházející horizont ponechával zcela nebo zčásti nevyřešené, jednak k formulování otázek nových. Postupem času ovšem může dojít k tomu, že dané dílo je vnímáno již natolik zautomatizovaně, že jeho aktuálně pocítovaná estetická hodnota se snižuje.

Snadno tu najdeme paralelu se Šaldovou studií *O tak zvané nesmrtelnosti díla básnického* z r. 1928 (Šalda, 1937, s. 9 – 41). Podle Šaldy umělecké dílo osvědčuje své *dlouhoživečtví* tím, že *podněcuje tedy život k větší životnosti a napíná ho k větší a větší intenzitě, kdy silnější posluchačstvo, čtenářstvo, diváctvo s ním spolupracují; dotvářejí je, přetvářejí je více méně samostatně a dílo odpoutalo se od svého původce, vzněcuje život kolem sebe a hněte i formuje jej, ale jest jím také hněteno* (Šalda, 1937, s. 24).

V prostředí českého strukturalismu byly dílčí otázky spojené s touto problematikou reflektovány již od 30. let. Jan Mukařovský ve studii *Záměrnost a nezáměrnost v umění* z r. 1943 (Mukařovský, 2000, s. 353 – 388) uvádí o uměleckém díle, že *je zde základním subjektem nikoli původce, ale ten, k němuž se umělecký výtvar obrací, tedy vnímatel*; v této souvislosti připomíná svůj starší termín *sémantické gesto*, jímž charakterizuje významovou intenci díla, která je ze dvou důvodů dynamická: jednak v pevný celek svírá všechny, navzájem často rozporuplně působící složky díla, jednak probíhá v čase (Mukařovský, 2000).

Felix Vodička ve studii *Literárně historické studium ohlasu literárních děl* z r. 1941 (Vodička, 1998, s. 283 – 321) zavádí termín *konkretizace* (který převzal od Romana Ingardena, ale dal mu jiný význam): konkretizaci obecně definuje jako *odraz díla v povědomí těch, pro něž je dílo estetickým objektem* (Vodička, 1998, s. 290 – 292). Konkretizací může být velmi mnoho, od intimně pojatých až po veřejné, ale Vodička uvažuje jen konkretizaci, která prošla *kritickým hodnocením*, a tedy zaujímá fixovanou, veřejností přijímanou pozici ve vztahu k aktuálnímu normativnímu *souboru hodnot literatury daného období*. Neboť *literární dílo se totiž nevřaduje do literární tradice, tj. do souboru platných estetických norem a hodnot tím, že prostě existuje, ale tím, že jeho konkretizace byla v hlavních rysech ustálena* (Vodička, 1998, s. 292 – 294). Na konkretizaci díla se podílejí tři činitelé: autor (jenž svým dílem konkretizaci částečně předjímá i ovlivňuje), čtenář a literární kritik (často s literárněhistorickými tendencemi). Konkretizace je rovněž dynamická: v čase se proměňuje a některá díla na ni dlouho čekají. Synchronně může vedle sebe existovat fixovaných konkretizací několik, odlišených třeba na generační bázi (Vodička, 1998, s. 292 – 294).

V této souvislosti se přirozeně objevuje potřeba ověřit na konkrétních případech, jak z pohledu recepční estetiky vztah literatury a publika vzniká, existuje a vyvíjí se, samozřejmě v interakci s příslušným horizontem očekávání. Pozornost současného českého literárněvědného bádání se často zaměřuje na situace ovlivněné přehradou časovou či geografickou (například u českých autorů v exilu; viz Bauer /ed./, 2001; Papoušek, 2001).

Budeme-li však hledat naopak případ, kdy dílo zahraničního autora vstoupilo v českém literárním prostředí v průběhu let hned do několika kontextů souvisejících s dobovými proměnami literární struktury (Kříž, 2014, s. 74), pak nemůžeme přehlédnout vcelku vzácný případ spisovatele a publicisty, jenž byl sice celou svou tvorbou spjat s rodnou Anglií, ale který – možná více než kdokoli z jeho krajanů a současníků – je již od svých tvůrčích počátků znám české čtenářské a vůbec literární obci díky včasným překladům, dostupným originálům svých knih i díky ozvěnám svých děl v české tvorbě. Je to Herbert George Wells (1866 – 1946), *prostý a*

rozumný, zdravý, silný, velmi informovaný a velmi obyčejný ve všem, co toto slovo má dobrého a vitálního, jak píše jeho český přítel Karel Čapek (Čapek, 1947, s. 127).

H. G. Wells byl mimořádně plodný autor a svou tvorbou obsáhl půl století. Pro své čtenáře byl a zůstává autorem trojí tváře, za níž se skrývá: (1) jedna ze zakladatelských a nejvlivnějších osobností světové literatury science fiction, (2) autor společenských románů analyticky zobrazujících současnou Anglii a na jejím příkladu západní společnost vůbec a (3) politizující publicista se širokým záběrem od témat přírodovědných až po historická. A konečně, v současné době je český zájem o Wellse podnícen i vydáním (2012) českého překladu úspěšného polemického Wellsova životopisu *Výkvět mužství* (A Man of Parts; 2011) od britského spisovatele Davida Lodge.

V českém prostředí neexistuje o Wellsovi žádná knižní monografie, ale angloamerická literární věda mu setrvale věnuje značnou pozornost. Wellsologické bádání se soustřeďuje především kolem anglické University of Reading. Tamější profesor Patrick Parrinder publikuje jako autor, spoluautor či editor publikace o Wellsovi již od konce 60. let (počínaje studií *H. G. Wells and the Social Novel*, 1969); v letech 2005 – 2007 byl hlavním editorem souboru sedmnácti Wellsových knih vydaných nakladatelstvím Penguin. Často spolupracuje se svým univerzitním kolegou, literárním historikem Johnem S. Partingtonem, jenž se rovněž dlouhodobě věnuje wellsovské problematice: z poslední doby viz např. jeho publikaci *H. G. Wells in "Nature", 1893-1946: A Reception Reader* (2008), v níž shrnul a okomentoval početné Wellsovy příspěvky do známého přírodovědného časopisu.

Oba badatelé uspořádali publikaci *The Reception of H. G. Wells in Europe* (vyšlo 2005 a 2013), jež tvoří součást cyklu *The Reception of British and Irish Authors in Europe*, vydávaného britským nakladatelstvím Bloomsbury Publishing. Český příspěvek do tohoto wellsovského sborníku nese název *A Welcome Guest* a napsal jej anglista Bohuslav Mánek (Mánek, in: Parrinder – Partington, 2005, s. 165 – 174). Jedná se vlastně dosud o jedinou monotematickou wellsologickou stať z pera

českého autora (nepočítáme-li četné předmluvy, doslovy apod. v českých překladech Wellsových děl).

Mánek připomíná, že *Wells zahájil svou literární dráhu právě v téže době, kdy česká literatura již dokázala držet krok se současnými trendy evropské literatury a byla otevřená vůči nejružnějším zahraničním impulsům*. Mánek uvádí, že české překlady prvních Wellsových děl vznikaly v relativně krátkém časovém odstupu od prvních anglických vydání a že si mezi českými čtenáři rychle získaly popularitu. Wells byl ovšem do českého literárního prostředí uveden primárně jako autor science fiction a fantasy, a teprve posléze se *zvláštního zájmu i vlivu dočkaly Wellsovy názory na evoluci, pokrok a socialismus, jeho projekty racionálního společenského uspořádání a později jeho obavy o budoucnost civilizace a jeho varování před válkou a možným zneužitím vědy* (Mánek, in Parrinder – Partington, 2005, s. 165).

Mánek pak chronologicky pokračuje přes zmínky o českých literárněvědných osobnostech, které Wellsově tvorbě věnovaly pozornost (Arne Novák, Vilém Mathesius, Otakar Vočadlo aj.), soustřeďuje se na mnohaleté kontakty mezi H. G. Wellsem a Karlem Čapkem (včetně Wellsovy osobní angažovanosti na podporu ohrožené československé demokracie na přelomu 30. a 40. let), shrnuje ambivalentní vztah oficiální československé literární scény k Wellsovi po r. 1948 a uzavírá konstatováním, že na přelomu 20. a 21. století je Wells české veřejnosti prezentován opět stejně jako na počátku – výhradně prostřednictvím žánru science fiction.

Mánkovu studii jsme pojali jako výchozí vhléd do problematiky, ovšem pokusili jsme se o komplexnější přístup. Naším záměrem – nakonec prakticky naplněným – bylo fyzicky se potkat se všemi českými vydáními Wellsových knih, a sestavit jejich úplnou bibliografii. Snažili jsme se shromáždit v relativní úplnosti všechny literárněkritické i literárněhistorické zmínky o Wellsovi a jeho tvorbě, jak se v průběhu více než jednoho století v českém literárním prostředí objevily. V roce 2018 totiž uplývá 120 let od publikování prvního wellsovského překladu do češtiny: jednalo se o povídku *Ostrov aepyornisův*, kterou pod názvem *Obrovský pták* vydal r. 1898 v tetraptychu různých anglických autorů nakladatel Jan Otto.

Z Wellsových děl přeložených do češtiny jsme vybrali tři romány, jejichž recepci jsme pojali detailněji. Vznikly tak vlastně tři případové studie, směřující k nastínění *relativně stabilních recepčních struktur, které zakládají možnost díla a na něž je v procesu recipování identita díla vázána* (Stierle, in Sedmidubský et al. /ed./, 2001, s. 200).

Tyto tři romány reprezentují tři Wellsovy autorské polohy: *Ostrov doktora Moreaua* (*The Island of Doctor Moreau*; 1896, česky poprvé 1901 a zatím naposled 2017) je čelným reprezentantem Wellsovy tvorby v žánru science fiction, *Anna Veronika* (*Ann Veronica*; 1909, česky 1928) představuje žánr angažovaného společenského realistického románu a *Až spáč procitne* (*When the Sleeper Wakes*; 1898 – 1899, přepracováno 1910, česky 1910, 1927 a 1937) je patrně nejproslulejší Wellsovou dystopií.

Náš výběr není náhodný. *Ostrov doktora Moreaua* se sice stal oblíbeným titulem mainstreamových nakladatelství, ale o tom, že kniha byla uvedena do českého literárního diskursu patrně s jinými, řekněme náročnějšími záměry, snad svědčí fakt, že nejprve ji vlastním nákladem vydal Hugo Kosterka, spoluzakladatel *Moderní revue*. Annu Veroniku použil ve 20. letech jako jeden ze svých argumentů Tomáš G. Masaryk ve svém známém – zdaleka ne jen literárním – sporu s F. X. Šaldou. A když v r. 1947 Ferdinand Peroutka publikoval pod názvem *Tak nebo tak* knižní soubor svých článků z let 1945 – 1947, v nichž se zamýšlel nad možnostmi i perspektivami aktuálního poválečného vývoje v Československu i v Evropě, do čela sborníku záměrně postavil svou stať s aluzivním názvem *Když spáč procitne*.

Z použité literatury (viz Seznam) bychom nyní rádi zmínili ta díla – kromě již uvedených –, která jsme využili v celkové koncepční rovině naší práce. Pro základní orientaci v proudech evropského myšlení na přelomu 19. a 20. století nám byl významným průvodcem britský historik John Wyon Burrow se svým dílem *Krise rozumu* (2000; česky 2004), jež – rádi přiznáváme – nás částečně inspirovalo i svým autorským stylem.

V otázkách aktuálního literárněteoretického vývoje jsme se opírali především o práce Aleš Haman – Jiří Holý – Vladimír Papoušek: *Kritické úvahy o západní literární teorii* (2006) a Aleš Haman: *Literární dílo a soudobá literární věda* (2012). Čerpali jsme odtud zejména shrnující komentáře ke kostnické škole, analýzu aktuálního angloamerického literárněvědného výzkumu a vztah mezi obecným konceptem recepce a jednotlivými fikcionálními žánry. V tematice literární komparatistiky jsme vycházeli z publikace španělského badatele Claudia Guilléna *Mezi jednotou a růzností* (1985; česky 2008) a z knihy Vladimíra Svatoně *Román v souvislostech času* (2009), především pokud se týče tematologie a intertextuality (v první z těchto oblastí jsme rozsáhleji využili také práci Daniely Hodrové et al. *Poetika míst*, 1997, a ve druhé oblasti studii Renate Lachmannové *Intertextualita a dialogičnost*, česky 2001). Pokud jde o český čtenářský horizont očekávání v první třetině 20. století, metodologicky i faktograficky jsme čerpali z publikací Vladimíra Papouška et al. *Dějiny nové moderny 1 a 2* (2010 a 2014). Při dosavadní absenci české wellsovské monografie jsme se v oblasti metod naší práce inspirovali také knihou Jana Lukavce *Fanatik, prorok, či klaun? G. K. Chesterton a jeho interpreti* (2008), věnovanou britskému autorovi, který byl Wellsovi blízký generačně, některými charakteristikami své tvorby a také tím, že – jak připomíná již Bohuslav Mánek (Mánek, 2005, s. 165) – vstoupil do českého literárního kontextu ve stejné době a podobným způsobem.

Součástí naší práce byly rovněž dvě studijní návštěvy Londýna (2011 a 2012), kdy jsme – ve Wellsově rodišti – využili služeb Bromley Museum v Orpingtonu a Central Library v Bromley.

Naši práci jsme rozčlenili do několika částí, jimiž jsou (1) základní údaje o Wellsově životě a díle; (2) úplný přehled všech českých vydání Wellsových děl, sestavený v podobě komentovaného statistického souhrnu; (3) sto dvacet let Wellsovy literární přítomnosti v českém prostředí: periodizace a evidence recepčního ohlasu Wellsových děl s cílem začlenit jej do literárněhistorických souvislostí; (4) tři případové studie; (5) shrnující pohled.